

CORAL CUADRADA

SOBRE LA GÈNESI MEDIEVAL DE «L'ESTAT MODERN»

Resulta en gran manera alligonaadora la lectura conjunta de la publicació de les ponències presentades al Col·loqui de Niça el 1986 i el successiu de Madrid un any més tard: ambdós presentant els resultats d'un projecte interdisciplinari d'investigació promogut pel CNRS francès sobre el tema que intitula el nostre article.¹ I destaquem d'antuvi aquesta impressió pel caràcter de treball conjunt i d'ampliació de perspectives, fàcilment constatables en el curt període d'un parell d'anys d'investigació. D'una banda, i si només ens fixessim en el primer volum, caldria assenyalar que el fil conductor del discurs es basa en una visió molt polític-institucionalista del tema plantejat; de l'altra, podríem argumentar la excessiva orientació vers Castella, que ocupa tots els estudis, menys un dedicat a Navarra;² en darrer terme, la absència d'un debat conceptual però que ens semblava ben necessari sobre l'«Estat Modern». No obstant, el segon volum ve a aclarir i revisar en certa manera els possibles defectes anteriors: primer, notem un cert abandó de posicions massa clàssiques en benefici d'una major atenció als elements propagandístics, simbòlics i fins i tot d'imaginari ideològic; en segon lloc l'extensió de l'àrea territorial a un dels regnes de la Corona d'Aragó; per últim, l'introducció de noves formes d'entendre el concepte «Estat Modern» i un article sencer que aborda la problemàtica de forma directa. En síntesi, hom copsa una voluntat de renovació que caldrà explicitar amb detall.

L'iniciativa començà l'any 1985, quan un grup d'investigadors francesos, espanyols i anglosaxons es formà per a endegar un projecte amb el nom «Génèse Médiévale de l'Erat Moderne», dirigit a una recerca específica sobre la creació i desenvolupament dels instruments de poder de les monarquies medievals de la

1. Editats ambdós sota la coordinació d'Adeline RUCQUOI, *Génesis medieval del Estado Moderno: Castilla y Navarra (1250-1370)*, Valladolid: Ambito, 1987; *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid: Ambito, 1988.

2. Aquesta mateixa remarca ja fou considerada com a defecte a la ressenya crítica del llibre realitzada per Ana M.ª RODRÍGUEZ LÓPEZ: «Sin embargo, la ausencia de los reinos de León y Portugal deja incompleta, en cierto modo, esta realidad peninsular», «Hispania», XLVII/166, 1987, 760-762. Nosaltres hi hauríem afegit, evidentment, els regnes constitutius de la Corona d'Aragó.

península, amb el recurs sistemàtic a la història comparada a fi de poder situar les evolucions constatades dins d'un context europeu (RUCQUOI, I, 9).³ Es partia, doncs, d'una hipòtesi quasi unànimament acceptada, almenys en el primer Col·loqui, segons la qual entre 1280 i 1360 es bastiren les bases dels estats de l'època moderna, que tendiran a ser absolutistes als segles XVI-XVIII. Els estudis realitzats, enfocats des d'òptiques diverses, venen a corroborar en molts casos aquesta primera afirmació: Alguns d'ells ofereixen una continuïtat cronològica i temàtica, és a dir, avaluen el mateix aspecte en dues èpoques ben diferenciades: la primera d'elles es centra sobretot en el regnat d'Alfons XI, i la segona questiona el mateix fet a la segona part del trescents i quatrecents (DÍAZ MARTÍN per a la política internacional castellana, I, 125-147, II, 57-83; MOLENAT per a la política territorial, I, 67-77, II, 349-369; SÁNCHEZ HERRERO per l'església, I, 23-47, II, 85-113).

D'altres, però, canvien les directrius, i ens trobem alhora amb aportacions particulars que no repeteixen llur col·laboració, per tant, s'ens fa indispensable explicitar més clarament els continguts. En un primer moment els treballs giraven sempre entorn de la monarquia, analitzant les relacions d'aquesta amb la noblesa (LEROY, I, 197-123); la família reial (BECEIRO, I, 79-105); les oligarquies urbanes (RUCQUOI, I, 173-191); CASADO, I, 193-215); la ideologia (GARCÍA GARCÍA, I, 49-65; RUIZ, 217-227; LINEHAN, I, 229-243); les finances (MENJOT, I, 149-171) i la política (VALDEON, I, 245-258), a més dels ja citats d'organització del territori, vinculacions eclesiàstiques i de política exterior. A continuació els aspectes tractats de nou observen també la reialesa avaluant la seva connotació amb les ciutats (MENJOT amb Múrcia II, 115-135); (RUCQUOI amb vil·les aristocràtiques II, 195-213; CASADO amb Burgos II, 325-347); amb l'economia (LADRO, II, 371-387; CASADO, II, 325-347); amb les Corts (de DIOS, II, 137-169); amb les milícies (FOWLER, II, 23-55); amb les senyories (BECEIRO, II, 293-323; MOLENAT, 349-369); amb les festes i la simbologia (LEROY, II, 233-247; RUIZ, 249-265); amb l'imaginari (YARZA, 267, 291); amb el nacionalisme (SESMA, II, 215-231); amb l'ideologia (DEYERMOND, II, 171, 193); amb el feudalisme (PASTOR, II, 11-21); i sobre el concepte d'Estat Modern (de DIOS, II, 389-408). Com podem veure, una gens menyspreable conjunció d'estudiosos i una gran quantitat de punts de vista diversos per portar a terme l'anàlisi d'un objectiu concret.

Els problemes inherents a la periodització històrica han estat també posats en relleu. Si en un primer moment el consens semblava general, en el segon col·loqui Reyna Pastor (II, 15) ressaltava el naixement del poder feudal a l'època de l'expansió cristiana, des de finals del segle IX i principis del X, deixant ben clar que no es pot pas comprendre la gènesi de l'estat absolutista sense remontar-nos a la gestació del feudalisme, car de la feudalització en augment durant el doscents hom comprova

3. Per tal d'agilitzar el sistema de notes a peu de pàgina optem per senyalar dins de parèntesi l'autor, volum i pàgines corresponents -I: *Génesis...*, *op. cit.*; II: *Realidad...*, *op. cit.*; *vid. supra*, nota 1-.

molta de la conflictivitat entre les diferents classes socials i l'evolució posterior, reflectida en tants antagonismes successius, feudalització que queda sòlidament plasmada a la formació política i social castellana, aprofundida després del canvi de dinastia al 1369 (II, 22). Postura que divergeix amb molts d'altres treballs que situen sense discussió l'inici de l'estat modern al període comprès entre el 1250 i 1370, encara que amb alguna matització que ens sembla important, com l'accent donat per Julio Valdeón sobre el regnat d'Enrique II, on veu una restaruració a la legalitat dels temps d'Alfonso XI, la constitució de la classe senyorial com a base de la monarquia, la voluntat de diàleg amb el tercer estat transparent per la freqüència de reunions de Corts, una valuosa obra institucional per part de la corona i el naixement del sentiment proutonacional (I, 251-258). L'absolutisme, segons Salustiano de Dios, com a representació de forma històrica de poder polític, asentat sobre la realitat de senyories i corporacions privilegiades, s'originaria entre els segles XII i XIII, s'acceleraria a mitjan XIV, s'assoliria a partir de les darreries del XV i quedaria abolit amb el triomf de les revolucions burgeses de finals del XVIII i inicis del XIX (II, 407).

Pel que fa a la conceptualització del terme «Estat Modern», Valdeón diu, citant a Strayer, que l'accepció és equívoca, malgrat el seu classicisme. Altres historiadors preferirien «estat absolutista» –Strayer, de Dios, ell mateix,– «estat absolutista-feudal» –Reyna Pastor insisteix en la conveniència de definir problemes i conceptes de la més gran importància en relació al què s'enten per «estat modern»: un estat absolutista, absolutista i feudal, feudal avançat o desenvolupat, feudalisme d'estat, feudalisme centralitzat? (II, 12)–, o «estat feudal centralitzat» –Casado parla del naixement del «feudalisme d'estat» (II, 325)–.⁴ Amb aquestes poques excepcions, la quasi totalitat d'anàlisis parteixen de l'hipòtesi sense qüestionar-la, però: hem d'admetre de forma taxativa que l'estat concebut pels reis de la baixa medievalitat és un estat absolutista? o, tal vegada, llurs intents –apreciables a nivell de sobirania i de llei– responien a una reconstrucció, a una recuperació de mecanismes feudals molt més anteriors? Si ens remeten a les dades ofertes per les mateixes investigacions, potser podrem anar una mica més enllà sobre aquest aspecte.

Valdeón deixa ben clar que la guerra civil castellana dels anys 1366-1369 contribueix decisivament a la formació dels grans estats senyorials en mans de la noblesa laica a tot el territori de la corona de Castella (I, 246); Adeline Rucquoi constata la formació, al trescents, dels llinatges oligàrquics vallisoletans constituïts en grup privilegiat a causa de llurs recursos financers (I, 181) i l'imaginari urbà castellà en vinculació directa a l'imaginari aristocràtic (II, 197); Isabel Beceiro posa en relleu les íntimes connexions de la casa regnant i la distribució d'espais i de domini

4. Per un aprofundiment major del tema, cal llegir la ponència de Salustiano de DIOS, *El Estado Moderno, ¿un cadáver historiográfico?*, (II, 389-408), amb amplia bibliografia en notes a peu de pàgina. Molt interessant i antagònic a les tesis proposades per de Dios és l'article de José M.ª MONSALVO, *Poder político y aparatos de Estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática*, «Studia Historica-H.ª Medieval», v. IV, n.º 2, 1986, 101-167.

als propis membres de la família reial (I, 99-102) i la formació dels estats senyorials com estructura de poder a la Castella del segle XV (II, 293-323); Hilario Casado ens planteja les relacions del poder reial i el poder ciutadà a la primera meitat del segle XIV constatant un creixent procés d'aristocratització urbana (I, 214-215) i com la oligarquia de Burgos adoptà els mateixos esquemes de comportament de la noblesa militar i els alts estaments eclesiàstics, paradigmes d'estructures feudals vigents (II, 335); Jean Pierre Molenat ens presenta l'evolució vers la senyorialització a Toledo des del segle XII al XV, apreciant un enduriment marcat vers la consecució de drets jurisdiccionals (I, 67-78 i II, 349-370); Béatrice Leroy ens ofereix la noblesa navarresa al segle XIV com un instrument de poder (I, 107-123).

Molts estudis, doncs, que d'una forma o altra ens condueixen vers la mateixa constatació: la del reequilibri intern dels llinatges de l'alta noblesa i els mecanismes propis dirigits a un assoliment d'autoritat i de poder, d'acumulació de béns i de riquesa, caracteritzador d'una esfera aristocràtica en el si d'un estat en el qual l'exercici del poder legitima el règim senyorial imperant a les darreries de l'edat mitjana i als segles successius, formalitzat per les oligarquies, militars i eclesiàstiques, amb el suport de les estratègies familiars-matrimonials, cohesionadores dels processos d'enriquiment familiar i de grup. Un sistema d'organització vertical reconegut per l'opinió i les autoritats coetànies com a sistema legítim d'organització social. L'estructuració d'aquesta força política ve de la conseqüència de l'efectiva dominació de l'estat, més encara que del evident control del territori o del comerç, voluntat de control per part del grup dominant en àrees ben delimitades i decisives: de la força militar, del fisc, del monopoli de l'informació i de la propaganda. És ben cert que la funció urbana no es pot comprendre sino es relaciona amb el projecte polític de la corona, les estructures del poder consoliden la distinció entre poder econòmic i poder polític, generant la separació entre societat política i societat civil. Perquè les oligarquies no podran apropiarse de tots els sectors de l'economia —finances, transports, manufactura— encara que detentin la propietat immobiliària, urbana i rural, i acaparin rendes i privilegis.

A les ciutats, com els mateixos treballs palesen, l'element dominant en el govern era el dels cavallers urbans i els de la feudalitat, fins i tot els motius de dominació del camp responien a condicionants més polítics que econòmics o comercials, en un procés creixent d'adquisició de terres, senyories i oficis feudals per part dels llinatges urbans i mitjançant la progressiva materialització de relacions feudo-vassallàriques.⁵ I cal dir, també, que els conflictes urbans eren guerres feudals, baralles aristocràtiques, trameses del camp al món urbà, com a darrers aspectes d'un feudalisme superficialment superat, però de fet reorientat i inclús enfortit per la ciudadania assolida pels senyors del regne. L'estat en formació apareix com relativament feble

5. L'actuació de l'aristocràcia del diner vers l'entorn rural és fàcilment documentable a Catalunya, *vid* Coral CUADRADA, *L'expansion de la cité de Barcelone vers les seigneuries féodales de sa contrée (siècles XIII-XV)*, comunicació presentada al col·loqui «Les sociétés urbaines dans la France Méridionale et la Péninsule Ibérique au Moyen Age», Pau, 1988 (en premsa).

en front al seus oponents: la societat civil, les ciutats, la societat política. Però un estat en evolució que es centralitza, posa en pràctica un model d'organització territorial espacial i econòmic, com senyala Miguel Angel Ladero: sobre la terra, el treball urbà, l'activitat mercantil i la política monetaria (II, 373-388). Denis Menjot avalua l'establiment del sistema fiscal d'estat a Castella del 1268 al 1342 (I, 149-171) i a continuació les relacions entre la ciutat i la monarquia segons l'exemple del Concejo de Múrcia al temps dels Trastàmars, d'Enrique II a Enrique IV (II, 115-135). Malgrat tot, els monopolis fiscal i militar no són suficients per a definir l'estat, que necessita de la legitimació ideològica i del control de l'opinió, desenvolupant-los a tres nivells; amb el discurs i la ideologia, amb els signes i la propaganda, i amb la cerimònia i el rite.

En aquest sentit, hi ha anàlisi ben novedoses que cal tenir en compte, com les realitzades per Téofilo F. Ruiz sobre l'imatge del poder a través dels segells de la monarquia castellana (I, 217-227) i les festes, torneigs i símbols de la reialesa a la Castella del segle XV (II, 249-265); per Peter Linehan sobre ideologia i litúrgia (I, 229-243); per Alan Deyermond sobre ideologia d'estat segons la literatura (II, 171-193); per Joaquín Yarza sobre l'imatge del rei i l'imatge del noble (II, 267-291); i per Béatrice Leroy sobre la cort baixmedieval navarresa i les festes que allí tenien lloc (II, 233-248); aspectes que troben igualment ressò a d'altres investigacions dins d'un context més ampli i heterogeni, com l'apartat dedicat a l'aristocràcia i al rei a les construccions ideològiques del segle XV (BECEIRO, II, 319-323), i l'atenció als títols nobiliaris, banderes, penons i genealogia relacionats amb les ciutats (RUCQUOI, 197-211).

* * *

Tal com planteja Ladero, l'estudi de les crisis i transformacions de les societats europees a la baixa edat mitjana es sol emprendre des de distintes òptriques: de l'estudi de la crisi de la renda feudal, dels processos de concentració del poder polític, de la crisi de la religiositat, i dels canvis de mentalitat. El mateix autor considera la importància i necessitat d'una reflexió conjunta i atenent als quatre nivells esmentats, «que faria progressar molt l'investigació i, sobretot, la comprensió del que succeeix a cadascun d'ells» (II, 371). De la seva pròpia suggerència volem ara tractar un aspecte que ens sembla malauradament massa negligit dins del context general de les investigacions avaluades: el del conflicte dels canvis d'estructura, és a dir, el de la transició d'una economia feudal a una economia de mercat, per la vinculació que aquest aspecte té amb l'aristocràcia en relació amb el camperolat i el món de l'economia. No volem, però, avaluar noves recerques, sinó tan sols analitzar algunes de les més singulars i paradigmàtiques teories, des d'una perspectiva d'història econòmica, potser per posar un indispensable equilibri a un discurs tal vegada massa accentuat en un únic horitzó d'anàlisi.

Molts treballs marxistes i no marxistes sobre l'origen del capitalisme s'han escrit des d'una perspectiva econòmica, relacionant-los amb el procés i crisi del feudalisme. Estudis que arrenquen de la clàssica crítica d'Sweezy a Dobb, fins a la història del sistema-món de Wallerstein, i les hipòtesis de North i Thomas sobre la modernització de l'organització econòmica associada a un sector de mercat: ⁶ tots ells assenyalant els avantatges de producció i intercanvi del «modern» capitalisme sobre els «tradicionals» i feudals, constituint aquest element la causa primera de la transició des de llurs punts de vista. Els diferents teòrics econòmics coincideixen en que el poder polític, durant el temps de les crisis, quedà en mans de les classes tradicionals i de les institucions, Sweezy, per exemple, atribueix el triomf del capitalisme a causes més econòmiques que polítiques, en particular basades sobre els sistemes de producció: serien els mercats els dinamitzadors de l'evolució, més que els senyorius, més que la intensitat i la força política de les classes socials. D'altra banda, Wallerstein concebeix el mercat en una escala molt més gran a la d'Sweezy, però continua en la mateixa consideració de la dicotomia economia/política. El poder i les relacions de producció foren conseqüència d'una posició d'economia-món, mai d'una lluita política.

North i Thomas, però, analitzen les vies segons les quals els interessos polítics de les classes feudals i dels dirigents d'estat provocaren el desenvolupament de la propietat privada en eficients organitzacions de mercat. Els europeus preindustrials, actuant segons llurs propis i particulars interessos, augmentaren la recerca, el benefici i enfortiment dels costos d'intercanvi, i això portà a l'innovació d'inversió. Els emprenedors anglesos assoliren, des de llur hipòtesi, un altíssim nivell de coneixement, molt major al de llurs contemporanis continentals, fet que, lligat amb circumstàncies polítiques ventatjoses, afavorí llur demanda de drets de propietat, conduint a protegir llurs terres i llur tècnica per part de l'estat, desenvolupant una creixent innovació comercial i productiva, animant el capitalisme i la revolució industrial a Anglaterra. De tota manera, no expliquen perquè l'oposició feudal a la propietat privada desapareixés a Anglaterra i no a d'altres llocs. Ells, com Sweezy i Wallerstein, estan fixats en el concepte del nodinamisme, de l'immobilisme de les societats precapitalistes. En conseqüència, cerquen forces i iniciatives externes al feudalisme capaces de generar relacions socials capitalistes.

Pel que respecta a les diferents solucions donades a la crisi feudal a les regions

6. Maurice DOOB, *Studies in the Development of Capitalism*, New York: Internatinal Publishers, 1947 (trad. cast, *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*), Madrid: Siglo XXI, 1971); Paul SWEEZY, «A Critique», *The Transition from Feudalism to Capitalism*, ed. Rodney HILTON, Londres: New Left Books, 1976 (trad. cast, *La transición del feudalismo al capitalismo*, Barcelona: Critica, 1977); Douglass NORTH i Robert THOMAS, *The Rise of the Western World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973 (trad. cast, *El nacimiento del mundo occidental. Una nueva historia (900-1700)*, Madrid: Siglo XXI, 1978); Immanuel WALLERSTEIN, *The Modern World-System*, New York: Academic Press, 1974 (trad. cast, *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XXI*, Madrid: Siglo XXI, 1979). Sobre les teories de Wallerstein, *vid* Josep R. LLOBERA, *Wallerstein i l'antropologia del Mediterrani*, «L'Avenç», n.º 49, 1982, 62-65.

europèes, trobem direccions que ofereixen visions divergents a les teories de mercat i preferentment econòmiques: ens referim, evidentment, a les propostes de Robert Brenner, sobretot per la seva valoració del conflicte de classes i l'organització de la producció agrícola: conflicte que transformà les relacions de producció, redefinint el context social en el qual es limitava cada quadre social des d'una concreta mobilització política. Brenner coincideix amb Perry Anderson, en l'aspecte que l'axioma bàsic del materialisme històric és la lluita secular entre classes, resolta a nivell polític –no econòmic ni cultural– per la societat. Ambdós estan d'acord en que les diferències de formes i de desenvolupament entre europeus de l'est i de l'oest, i entre els estats absolutistes francesos i anglesos són conseqüents a les divergents lluites de classes a aquestes nacions. El contrast entre les diferents evolucions de les classes socials entre la organització social a Europa occidental i Europa de l'est es vincula amb la comparació d'Anderson sobre les variants d'absolutisme a les regions a l'est i oest d'Europa. Ambdós indeferèncien el caràcter de les societats de l'est com a conseqüència de la subseqüent revolta després de l'epidèmia.⁷

L'argument de Brenner tampoc es massa diferent de l'ofert per Barrington Moore jr., a on el primer s'esforça en demostrar com els diferents models de lluita social crearen distints sistemes de propietat a Europa, el segon mostra com aquests conflictes o revoltes poden explicar els diferents sistemes polítics generats a Anglaterra, França, Estats Units, Xina, Japó, i India. Com Brenner, identifica com els relatius èxits dels eminentment febles grups dirigents anglesos –i tanmateix francesos o alemanys– eren no res més que una patent inhabilitat per a mantenir una plus-vàlua feudal d'extracció. Malgrat això, caldria encara saber com Moore podria arribar a demostrar el perquè de la ruptura i/o evolució del feudalisme vers el capitalisme. La conclusió principal de Moore és la que les rebel·lions pageses no poden ser enteses sense cap referència a les accions que les més altes classes provoquen ampliament sobre elles. Per tant, Moore construeix el seu anàlisi sobre descripcions comparatives de les aliances i dels antagonismes entre els grups dominants de cada nació. Explica a continuació com una remitent doble via interactiva es basteix entre les relacions de la classe agrària i l'organització dels potents grups de poder. De la mateixa manera com Brenner explica les afinitats estructurals entre els senyors i les classes camperoles, ell, com Brenner, arriba a constatar una dinàmica

7. Robert BRENNER, *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, «Past and Present», n.º 70, 1976, 30-75; *Idem*, *The Agrarian Roots of European Capitalism*, «Past and Present», n.º 97, 1982, 16-113. El debat posterior a les teories de Brenner amb les intervencions de Postam, Hatcher, Croot i Parker, Wunder, Le Roy Ladurie, Bois, Hilton, Cooper i Klima, *Symposium Agrarian class structure and economic development in a pre-industrial Europe*, «Past and Present», 1976, va estar parcialment traduït al castellà a «Debats», n.º 5, 1983, 61-118, amb una introducció de Paulino IRADIEL, *Marxismo y desarrollo económico en la Europa Preindustrial. Introducción al debate de Robert Brenner*, i recentment publicat per T.H. ASTON, i C.H.E. PHILPIN eds., *El debate Brenner. Estructuras de clases agrarias y desarrollo económico en la Europa preindustrial*, Barcelona: Crítica, 1988. Perry ANDERSON, *Lineages of the Absolutism State*, Londres: New Left Books, 1974.

segons la qual pot explicar cada local jurisdicció evolucionant de forma distinta.⁸

Weber⁹ aportà una altra via per a sistematitzar les diferències en el temps i en l'espai, en relació a les classes feudals dominants. L'estructura feudal, segons la seva formulació, implica un context per una continua lluita i canvi en les relacions amb les èlites, mentre les relacions de producció siguin estables. El factor crític per a determinar el resultat de l'enfrontament entre les tres èlites –monarquia, noblesa hereditària, noblesa depenent (en ella inclou l'església)–, és la possibilitat del rei si és capaç de transferir el control de feus i de beneficis més enllà de l'aristocràcia hereditària, estenent-lo a aquells que dependran o depenen del govern per a llur posició. Weber suggereix, però mai acaba d'explicar, com la parcelització dels drets i de l'autoritat política, característiques del feudalisme, inmovilitzaren l'organització senyorial de producció, com els competitius interessos per a regular l'extracció de plus-vàlua de la producció agrària inhibí l'evolució dels mercats. Weber creu, encara que mai ho especifiqui, en la conexió causal entre els interessos del complex de la èlite pel que fa a la producció i a la estructura del «manor», de la senyoria.

Els estudis de Weber sobre el feudalisme influenciaren una sèrie d'investigadors que refusaren la primacia per ell mateix donada als grups dominants i que cercaren paral·lelament una via en la qual els conflictes entre monarquia i aristocràcia fossin el fil conductor vers el capitalisme. Aquests estudis sobre la formació de l'estat ignoren l'advertència de Weber sobre les interaccions de les èlites feudals «productores de modus d'acció que no poden reconstruir-se amb categories polítiques usals i que el terme «estat» en sentit modern de la paraula és encara menys aplicable a la pròpia política patrimonial». No obstant, historiadors com Charles Tilly veieren el conflicte de l'aristocràcia feudal com un estat d'èlite i com l'origen del canvi social de la Europa de la alta edat moderna. Per Tilly, i també per Michael Mann, la monarquia i la cort reial apareixen com a classe amb interès propi per a construir un aparell d'estat destinat a augmentar el seu poder repartint-se els impostos i les rendes nacionals a expenses de la noblesa i la pagesia.¹⁰ La concepció de l'estat centralitzat de Tilly trobà un paral·lelisme en treballs teòrics seguint la tradició marxiana. El mateix Marx, a *L'ideologia alemanya*,¹¹ constata «la independència de l'Estat... en aquells països a on els estats no s'havien encara desenvolupat completament en classes... en els quals cap sector de la població havia assolit una dominació sobre els altres». Per Marx, l'estat absolutista no fou l'instrument de la classe nobiliària dominant, sinó l'evidència de la pèrdua de poder i d'hegemonia per part de

8. Barrington MOORE jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon, 1966, (trad. cast., *Los orígenes sociales de la dictadura y de la democracia*, Barcelona: Península, 1977).

9. Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922 (trad. cast., *Economía y sociedad. Esbozo de Sociología comprensiva*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1969).

10. Charles TILLY, «War Making and State Making as Organized Crime», *Bringing the State Back In*, ed. Peter EVANS, et alii, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 169-191; Michael MANN, *The Sources of Social Power*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

11. Carl MARX i Friedrich ENGELS, *La ideologia alemana*, Barcelona: Grijalbo, 1970.

l'aristocràcia en benefici de la burgesia, car fou ella, més que qualsevol altra classe social, la que reexí a convertir-se en la nova classe dominant.

Poulantzas desenvolupà l'argument marxista, veient el període comprés entre els segles XV a XVII a Europa com l'època d'equilibri entre noblesa i burgesia, en la qual les monarquies assoliren importància i s'aventajaren de la situació de transició per a bastir llur propi poder autònom. Poulantzas considera l'estat amb una autonomia relativa, perquè quan la burgesia adquirí el control de la producció l'estat es subordinà ràpidament als interessos de la classe capitalista, indiferent a les capacitats d'organització i de recursos assolits per l'èlite durant l'etapa de transició. Els problemes de la teoria de l'autonomia relativa de l'estat són semblants als de l'anàlisi de classes de Brenner: ambdós aïllen la dinàmica entre societats que consideren per a diferenciar els desenvolupaments de les burgesies franceses i angleses. Com Brenner, Poulantzas tampoc explica de quina manera la lluita de la classe feudal arribà a alterar les capacitats d'oposició de l'aristocràcia, burgesia i pagesia. Tilly i Poulantzas reconeixen als dirigents de l'estat la major acció i en ells posen la causa de transformació, molt més que Anderson en la seva més ortodoxa anàlisi sobre l'estat. En síntesi, les tres hipòtesis no aconsegueixen demostrar perquè Anglaterra evolucionà de forma distinta dels models d'estat absolutista desenvolupats a Europa, i la mateixa no-demostració es constata a la revisió de l'estudi de l'absolutisme d'Anderson, realitzada per Gintis i Bowles.¹²

Gintis i Bowles creuen que quan el poder polític es concentrà en una estructura estatal, la característica essencial del feudalisme s'exhaurí. En conseqüència, l'absolutisme fou la nova articulació de l'estat i de l'economia: «Si la forma fonamental d'extracció de la plus-vàlua ja no és feudal, l'estat no pot ser considerat com el factor de reproducció feudal, en quant al seu rol de manteniment de preeminència de famílies aristocràtiques». Ambdós divergeixen com Anderson de Tilly i Poulantzas, que veuen els governants com un grup social diferent a l'aristocràcia, i poden articular el perquè la noblesa que dominava els estats absolutistes minà els seus particulars interessos: en el transcurs d'organització de les rendes i impostos estatals amb intenció de protegir els seus privilegis de classe, el grup dominant —sense advertir-ho— debilità els poders senyorials i reforça els drets dels camperols i de les ciutats. En contrast amb aquestes teories, Guy Bois¹³ senyala que la fase de final del segle XV i començament del XVI marca un nou desenvolupament, caracteritzat per la importància del capital comercial, que provoca les primeres transformacions capitalistes a sectors de l'economia, manifestades en el brusc progrés de les indústries mineres, en l'empenta del comerç marítim de gran escala i en el principi de difusió de la protoindústria rural. Destaca també com el capitalisme naixent és el producte

12. Nicos POULANTZAS, *Political Power and Social Classes*, Londres: Verso, 1975; Herbert GINTIS i Samuel BOWLES, «State and Class in European Feudalism», *Statemaking and Social Movements*, ed. Charles BRIGHT i Susan HARDING, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984.

13. Guy BOIS, *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*, Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1986.

d'una segregació comercial que existeix des dels inicis del sistema feudal, consubstancial al sistema, i producte alhora de les disfuncions de la vella estructura.

Consideracions que troben així mateix un ressó a Rodney Hilton,¹⁴ qui posa l'accent en subratllar que el feudalisme no es va basar solament en una economia de subsistència, perquè des de molt aviat els pagesos produïen excedents pel mercat. En relació amb el paper de la ciutat en la transició del feudalisme al capitalisme afirma que a Anglaterra es donà un desenvolupament molt precoç cap al capitalisme, però que aquest desenvolupament arranca del camp, d'un capitalisme agrari i una protoindustrialització, tal vegada incrementat per la continuïtat dels comerciants a les grans ciutats, ciutats que no són contradictòries amb el feudalisme, sinó elements d'integració. Resulta obvi senyalar la concomitància de consideracions entre Bois i Hilton, encara que amb altres aspectes la divergència sigui patent. Óptiques que ens acosten així al model proposat per Peter Kriedte,¹⁵ quan posa en relleu com la valoració i acumulació del capital comercial constituïren fins a la industrialització l'element determinat del desenvolupament de l'economia no agrària, en un procés d'acumulació del capital mercantil amb característiques precapitalistes però marcat per condicions resultants del sistema feudal. Segons Kriedte, el feudalisme centralitzat no suplantà el feudalisme original, sinó que el completà, redistribuint a la classe feudal les contribucions recaptades per l'estat. Estat que, a mesura del desenvolupament de les forces productives, esdevingué cada vegada més i més contradictori: d'una banda tractava de garantir el domini de la classe feudal, de l'altra impulsar el creixement econòmic. Estat que no és més que l'espill de la coexistència de diversos modus de producció, que palesa la pròpia contradicció interna i la seva relativa autonomia, inmers en un procés creixent ver la industrialització. I, pel que fa a amplis sectors europeus, ens trobarem, dos segles més tard amb moviments refeudalitzants, és a dir, amb l'aplicació de condicions més dures al camperolat, el que Engels nomenarà la «segona servitud».

Per cloure, i potser també per legitimar l'inclusió d'aquesta valoració d'aportacions distintes al propi tema del nostre article, voldriem retornar a la motivació que encapçala l'epígraf: la poca reflexió existent vers aspectes que segons el nostre particular punt de vista ens semblen prou bàsics, sobretot pel que fa al rol jugat pels diferents factors econòmics i socials en l'evolució dels estats medievals als «mo-

14. Rodney HILTON, *Les ciutats medievals*, Barcelona: L'Avenç-Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1989. Aquestes reflexions de Hilton, posteriors als seus estudis basats en l'àmbit rural, la condició del camperolat i la seva lluita contra el règim feudal, reflexades en anàlisis anteriors, reconsideren el rol de la ciutat com a complementària del sistema, preocupació també patent a Guy BOIS, *Camp i ciutat en el món preindustrial*, ponència presentada al col·loqui d'història rural, «L'Espai Viscut», celebrat a València el novembre de 1988 (en premsa).

15. Peter KRIEDTE, *Spätféudalismus und handelskapital. Grundlinien der europäischen wirtschaftsgeschichte vom 16. bis zum ausgang des 18. jahrhunderts*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980, (trad. cast. *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Barcelona: Crítica, 1982).

derns». ¹⁶ No hem volgut ser tampoc exhaustius, només constatar òptiques diferents d'anàlisi, prou renovadores per a tenir-les en compte.

* * *

Una iniciativa interdisciplinària de l'equip d'investigadors que compona el grup de la «Génèse Médiévale de l'Etat Moderne» ens admira i ens porta a la consideració i constatació de les carències que, en aquest sentit, pateix gran part de la recerca a casa nostra. En primer lloc, subratllat l'esforç palès de conjunció d'esforços i de diretrius; en segon lloc, l'exemple que demostra la puntual i ràpida publicació de les ponències; en tercer lloc, l'intent de renovació vers vies diferents i novedoses. Aquests factors, que constitueixen al nostre entendre quelcom molt digne d'imitació, dóna peu a animar possibilitats futures a intentar endegar per la nostra part, i alhora ens condueix a la malaurada poca presència d'aportacions catalanes, mallorquines o valencianes en un projecte semblant. L'indispensable diàleg –inherent a l'intent sempre necessari de l'història comparada–, com l'indispensable debat historiogràfic –provinent de postures i orientacions metodològiques diverses–, és no res més que un símptoma de bona salut en l'exercici de l'ofici. El mateix presupòsit o plantejament previ al recurs essencial a la comparació de mètodes, experiències i recerques paral·leles ens hauria de moure i de reivindicar el rol i paper específic de la investigació actual endegada o en alguns casos bastant consolidada per historiadors preocupats per la realitat històrica de la confederació de la Corona d'Aragó en propostes d'aquest caire. Esperem que sigui així en un futur proper, mentre tant, aconsellaria la lectura dels dos llibres, sobretot i perquè, sens dubte, resultaran ben profitosos i desvetllaran hipòtesis de treball genys menyspreables.

16. Fem nostres les encertades afirmacions de Josep M.ª Salrach sobre la importància de l'història econòmica com mitjà essencial d'anàlisi, *vid* Josep M.ª SALRACH, *Marc Bloch i la història rural francesa*, «Butlletí Informatiu de l'any 1988. Fundació Jaume Bofill», n.º 19, 99-115; o les paraules de Chris WICKHAM, publicades a «L'Avenç»: «...el coneixement que l'història pot canviar a diversos nivells, amb influències mútues entre un nivell i un altre. Pot ser amb la influència decisiva de l'economia...», *cf* Miquel BARCELÓ, *Chris Wickham: la societat feudal des del marxisme*, «L'Avenç», n.º 124, 60-65.